

GRAĐANI SRBIJE I POPULIZAM
Javno mnjenje Srbije 2017

Izdavač

INSTITUT DRUŠTVENIH NAUKA

Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje

Beograd 2017

Za izdavača

Dr Goran Bašić

Urednik

Dr Zoran Lutovac

Recenzenti

Prof. emeritus Vukašin Pavlović

Prof. dr Zoran Stojilković, Fakultet političkih nauka u Beogradu

Dr Zoran Pavlović, Filozofski fakultet u Beogradu

Istraživanje javnog mnjenja i izdanje ove publikacije finansijski je pomogao Fond za otvoreno društvo.

Tekstovi u ovoj knjizi rezultat su rada na projektu „Društvene transformacije u procesu evropskih integracija: multidisciplinarni pristup“ (br. 47010) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

GRAĐANI SRBIJE I POPULIZAM

Javno mnjenje Srbije 2017

Urednik

ZORAN LUTOVAC

INSTITUT DRUŠTVENIH NAUKA

Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje

BEOGRAD, 2017

ODNOS GRAĐANA PREMA POLITIČKOJ ELITI I REPREZENTATIVNOJ DEMOKRATIJU

ZORAN LUTOVAC*

Sažetak Odnos građana prema reprezentativnoj demokratiji i njenim institucijama, kao i prema političkoj eliti u istraživanjima javnog mnjenja služe kao osnov za utvrđivanje populističkih stavova i populističkih potencijala. Strukturu ovog rada čini utvrđivanje pojmova, definicija i teorijskog okvira, razmatranje mesta i uloge političkih elita, demokratije i demokratskih institucija u društvu, kao i percepcije građana o tome, kroz prizmu empirijskog istraživanja.

Na osnovu istraživanja javnog mnjenja može se zaključiti da u oba segmenta u kojima se merilo prisustvo ili potencijal za razvoj populizma postoji ozbiljan kapacitet da se on ostvaruje, neguje, pa i dalje razvija, kako u odnosu građana prema političkoj eliti, tako i u nezadovoljstvu građana funkcionisanjem demokratije i u njihovom nepoverenju u demokratske institucije.

Ključne reči: populizam, politička elita, narod, Srbija, demokratija, istraživanje javnog mnjenja

POPULIZAM Pojam i definicija

O populizmu se u političkim naukama preovlađujuće govori kao neuhvatljivom pojmu, no uporedo s tim sve su češći pokušaji da se taj pojam „ukroti“, definiše i empirijski meri njegovo prisustvo, odnosno potencijal za njegov razvoj. Populizam se pojavljuje u različitim oblicima i veoma različitim društvenim i političkim okolnostima, pa je traženje najmanjeg zajedničkog sadržaoaca za njegove različite pojavne oblike izazov sam po sebi (Lutovac, 2017: 49–50).

Različiti oblici populizma inspirisali su autore na različite pristupe izučavanju ovog fenomena. Zajedničko svima njima jeste to što populizam dovode u vezu sa demokratijom, njenim slabostima ili potrebom za njenim usavršavanjem.

* Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje Instituta društvenih nauka, Beograd.

Populizam može da se javi kao reakcija na neku jaču društvenu krizu ili kao reakcija na dominantan osećaj da glavni politički akteri i društvene snage krizu ne mogu rešiti (Taggart, 2002). Demokratija pak nije dato, nepromenljivo stanje, nego proces stalnog prilagođavanja promenama u društvu (Meny & Surel, 2012: 17). Populistički akteri, u načelu, mogu otvoriti put ka uključivanju većeg broja građana u demokratske procese, mogu delovati na stvaranje tolerancije u društvu i opštem pospešivanju demokratskih procesa, ali nam praksa govori da se u državama s nerazvijenom političkom kulturom i slabšim demokratskim institucijama stvari uglavnom kreću obrnutim smerom.

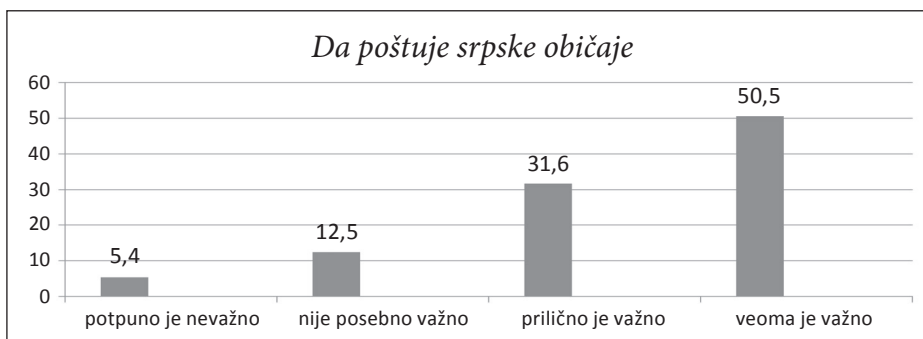
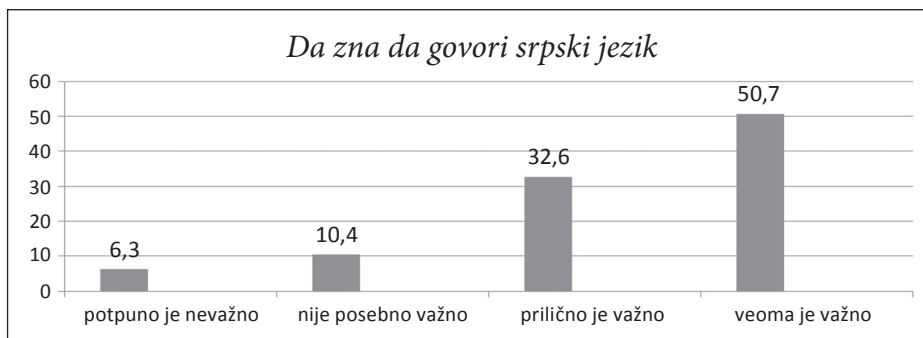
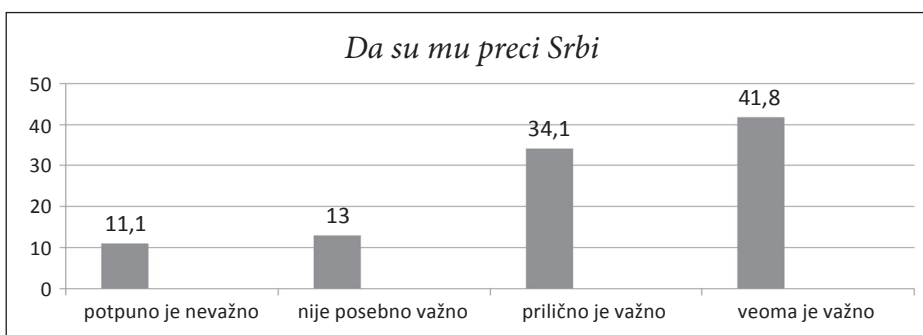
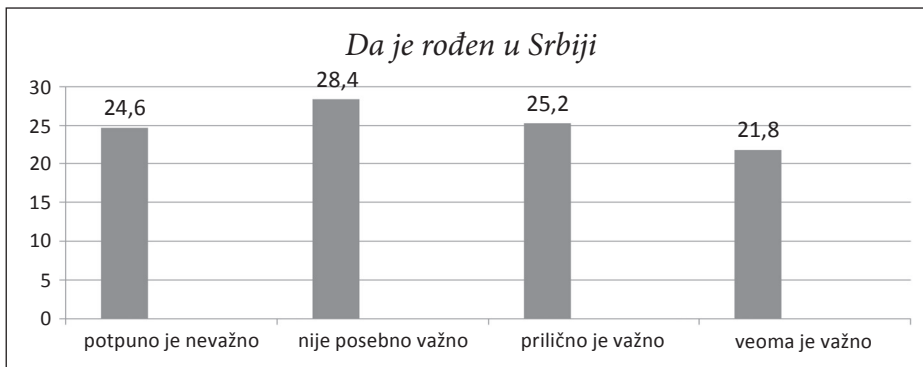
Populizam je u svakodnevnom životu postao sinonim za demagogiju, „olako obećanu brzinu“ promena nabolje, nerealna obećanja, flertovanje sa širokim narodnim masama, dodvoravanje biračkom telu, nuđenje lakih rešenja za kompleksne probleme. Na drugoj strani, populist sami, bilo da su podržavaoci ili neposredni akteri, potpuno drukčije gledaju na populizam od onih koji ga kritikuju ili koriste u preovlađujućem svakodnevnom značenju (Lutovac, 2017: 50). Polazeći od njegovog izvornog značenja iz vremena kada je populizam nastao, oni ga vide kao posredno ili neposredno sprovođenje narodne volje.

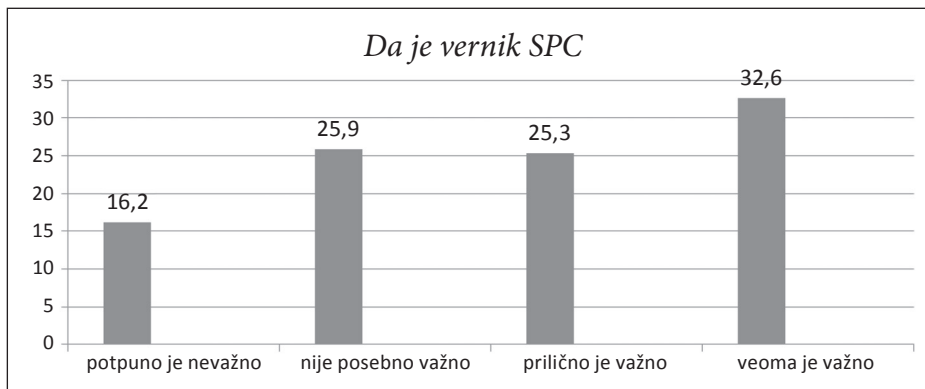
Osim kao politički pokret, politički diskurs ili politički stil, populizam se može posmatrati i kao jedna vrsta ideološke mape koja se nudi „narodu“ kako bi se političkim prostorom kretao na određeni način i ka određenom cilju. Drugim rečima, populizam se može označiti kao slabo utemeljena ili *thin-centred* ideologija koja u središtu svog učenja ima ideju da bi politika trebalo da bude odraz volje naroda, politika koja *čistom i moralnom* narodu suprotstavlja *korumpiranu elitu* i „opasne (neželjene) druge“, „druge“ koji svojim delovanjem ugrožavaju ili narušavaju prava i vrednosti naroda (Meny & Surel, 2002; Mudde, 2007, Albertazzi, McDonell 2008; Mouffe, 2013).

NAROD (Samo)razumevanje naroda

Narod je centralni pojam za shvatanje i percepciju populizma. Shodno instrumentarijumu CSES (*Comparative Study of Electoral Systems*) u upitniku je korišćena baterija pitanja kojom se utvrđuje značaj pojedinih obeležja za (samo)razumevanje naroda među ispitanicima (Hobolt, 2016).

Pitanje u upitniku je glasilo: *Neki ljudi smatraju da su određene stvari važne da bi neko bio pravi Srbin. Drugi kažu da nisu važne. Koliko su po Vama važne sledeće stvari da bi neko bio istinski Srbin:*

Nalazi istraživanja ukazuju da osnovu kolektivnog identiteta čini shvatanje naroda kao „zajednice krvi“ ili „zajednice ljudi iste loze“ (Smit, 1998: 26–30). Pripadnika naroda, dakle, ne određuje državljanstvo, odnosno mesto rođenja (53% građana Srbije smatra da ono nije posebno važno ili da je potpuno nevažno), nego pre svega etničko poreklo (tri četvrtine građana smatra da je to prilično ili veoma važno). Etnička osnova identiteta čvrsto je ukorenjena i politički i kulturološki.

GRAĐANI, ELITE I DEMOKRATIJA

Opšti je trend produblivanja nepoverenja građana prema izabranim političkim predstavnicima, pa i prema samoj demokratiji. Opasnost od dekonsolidacije demokratije (*the Danger of Deconsolidation*) sve češće je predmet istraživanja u političkim naukama, a pad poverenja u demokratiju i njene institucije izražen je posebno kod mlađe populacije (Foa and Moun, 2016: 5–17). Kriza poverenja u elite posledica je percepcije građana o sve većoj otuđenosti elita od „baze“, tj. od onih koji su ih birali. Očekivanja od reprezentativnosti su, očigledno, različita. Građani očekuju jedno, a oni koji ih reprezentuju nešto drugo. Konvencionalna politika sve slabije dopire do građana, baš kao i tradicionalne političke elite. „Etablirane stranke levice, desnice i centra koje su dominirale političkom scenom gube socijalnu osnovu, a u želji da je nadoknade re-formatizuju se u *catch all* stranke i time gube svoj ideološki i programski identitet“ (Lutovac, 2017: 50).

Sve je više pouzdanih pokazatelja da postoji duboka kriza poverenja u stranke i institucije reprezentativne demokratije kakve su se izgrađivale decenijama unazad. Otuda su sve češće pojave populističkih stranaka i pokreta na oba pola političkog spektra i u političkom centru, koje nude neposredniju reprezentaciju i doslednije sprovođenje „narodne volje“ Te partije i pokreti *anti-establishment* teme stavljaju u prvi plan očekujući podršku birača zbog toga.

Građani se osećaju politički marginalizovanim, ekonomski potlačenim i odbačenim od strane „tradicionalnih“ stranaka i tragaju za alternativnom političkom ponudom. Vođeni takvim stanjem stvari populisti raznih ideoloških usmerenja u potrazi za sopstvenom afirmacijom računaju na njihovo nezadovoljstvo i njihovu podršku

I dok se razvijene zemlje demokratije suočavaju sa dekonsolidacijom, zemlje poput Srbije, koje još uvek nisu završile tranziciju ka razvijenoj liberalnoj demokratiji imaju problem „nezavršene demokratske konsolidacije“ (Lutovac, 2014). Odnos građana prema političkoj eliti i njihov odnos prema vladavini većine i reprezentativnoj demokratiji – načini su da se empirijski utvrdi mera prisustva i potencijal populizma u pojedinim državama.

1. Odnos građana prema političkoj eliti

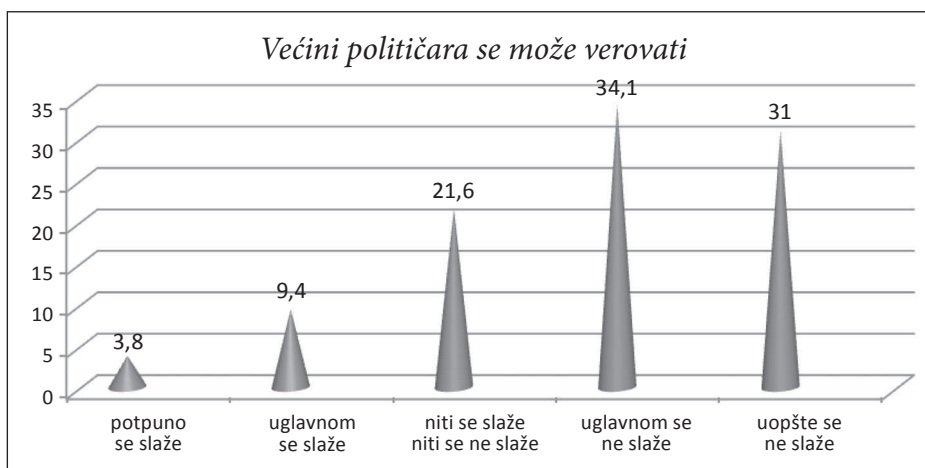
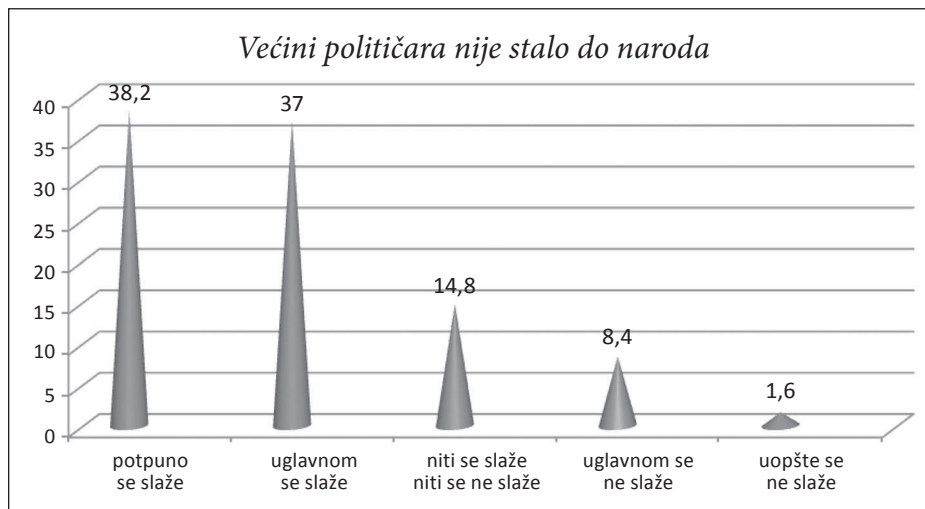
Polazeći od toga da je antagonizirajući odnos između naroda i elita jezgro populizma – kroz istraživanje javnog mnjenja Srbije pratili smo odnos građana prema političkoj i drugim elitama. Koristeći populistički diskurs, deo politički angažovane elite nastoji da kapitalizuje jaz između političke klase i naroda i predstavi ga kao fundamentalni problem u društvu. Na drugoj strani, politička elita se doživljava kao protivnik, a ne saveznik naroda, kao zasebna klasa okrenuta sebi, a ne potrebama naroda.

Uz pomoć nekih preporučenih pitanja u modulu 5 *Komparativnih istraživanja izbornih sistema* (*Comparative Study of Electoral Systems* (CSES)) i još nekih koja su uz njih dodata, pokušali smo da izmerimo negativne stavove građana prema elitama.

Nepoverenje prema elitama, odnosno negativni ili pozitivni stavovi prema njima i politici uopšte, mereni su uz pomoć serije tvrdnji prema kojima su se ispitanici određivali. Skala kojom se to merilo uključivala je sledeće odgovore: *potpuno se slažem, uglavnom se slažem, niti se slažem niti se ne slažem, uglavnom se ne slažem, uopšte se ne slažem*.

Istraživanje pokazuje da se tri četvrtine građana Srbije slaže s tvrdnjom da *većini političara nije stalo do naroda* (38,2% njih se potpuno slaže, dok se 37% njih uglavnom slaže s tom tvrdnjom). Svega 10% se ne slaže s tom tvrdnjom – 1,6% se uopšte ne slaže, dok se 8,4% uglavnom ne slaže. Ovakav nalaz ukazuje na veoma ozbiljan potencijal za razvijanje populističkog diskursa i plasiranje populističkih poruka.

Slično je i sa tvrdnjom da se *većini političara može verovati* – 65,1% se ne slaže s tom tvrdnjom (31% se uopšte, a 34,1% uglavnom ne slaže sa ovom tvrdnjom). Sa tvrdnjom se slaže 13,2% (3,8% potpuno i 9,4% uglavnom). Iz odgovora na

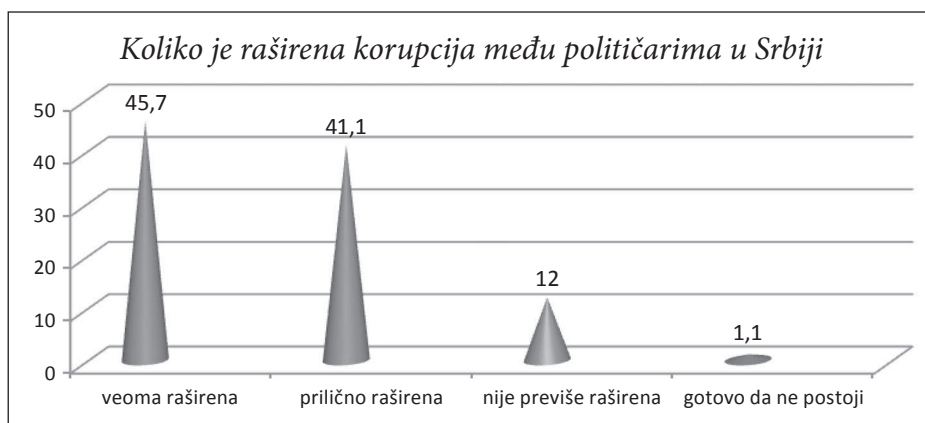

ovu tvrdnju može se videti visok stepen nepoverenja prema političkim elitama. Iz tog nepoverenja po sistemu spojenih sudova širi se nepoverenje i negativno raspoloženje prema politici uopšte i produbljuje uverenje o otuđenosti političkih elita od naroda.

1.1. Korupcija i politička elita

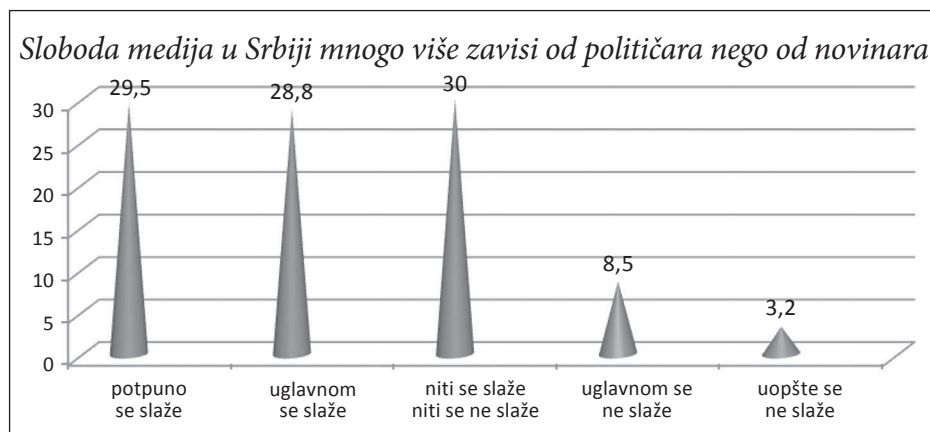
Populizam je vrlo često u neposrednoj vezi s „institucionalnom krizom reprezentacije“. On jeste, ili se predstavlja kao simptom nefunkcionalnosti demokratije i neadekvatnog zastupanja naroda od strane elita. Populizam se u tom kontekstu pojavljuje kao alternativa korumpiranom i otuđenom sistemu etablirane reprezentativne demokratije.

Građani Srbije smatraju da je među srpskim političarima korupcija izuzetno raširena. Na pitanje *Šta mislite koliko je raširena korupcija, kao što je uzimanje mita, među političarima u Srbiji* – 86,8% smatra da je zabrinjavajuće raširena (45,7% da je veoma raširena i 41,1% da je prilično raširena). Svega 12% smatra da nije previše raširena i 1,1% da gotovo ne postoji.

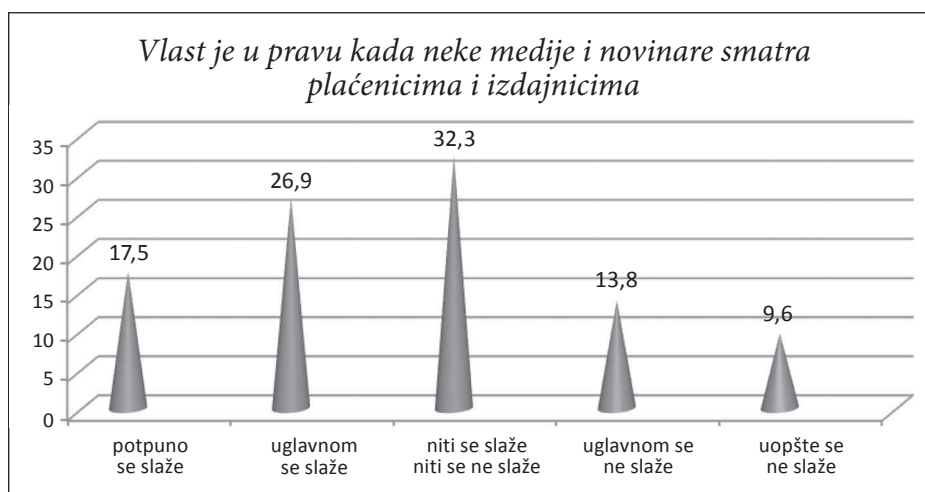

1.2. Mediji i politička elita

Političari se u Srbiji doživljavaju kao svemoćni, kao oni za koje čak ne važe ni zakoni kada su na vlasti. Političari su okupirali javnu scenu i tretiraju se kao filmske ili muzičke zvezde, oni mogu da utiču na sve sfere društva, oni zapošljavaju, otpuštaju, pomažu ili odmažu. U tom kontekstu ne začuđuju odgovori na tvrdnju da *sloboda medija u Srbiji mnogo više zavisi od političara nego od novinara*. Apsolutna većina građana slaže se s ovom tvrdnjom, a tek nešto više od 10% se ne slaže.

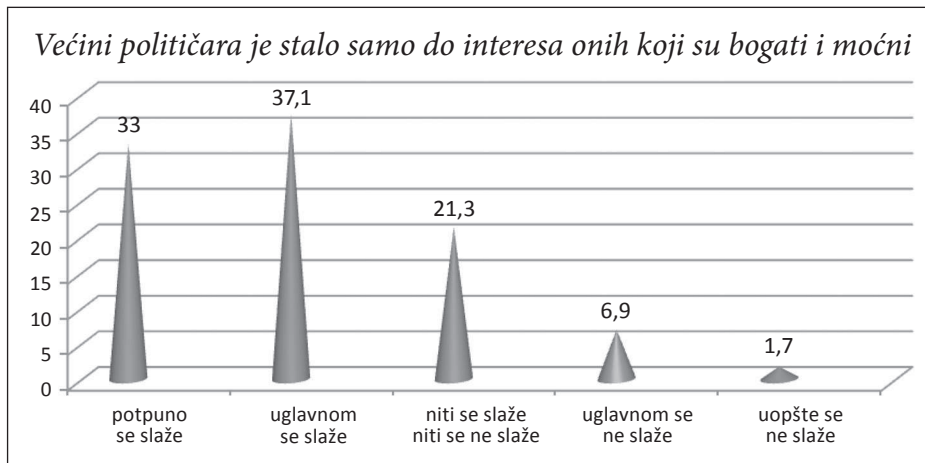
Uticaj vlasti na medije može se meriti i preko tvrdnje koju političari na vlasti često plasiraju putem velikog broja medija na koje imaju posredan ili neposredan uticaj, a ta tvrdnja je usmerena upravo protiv onih novinara koji ne spadaju u tu grupu. Naime, sa tvrdnjom da je *vlast u pravu kada neke medije i novinare smatra plaćenicima i izdajnicima* – relativna većina građana se slaže (44,4%), iako je takva tvrdnja potpuno neargumentovana i neutemeljena, a plasira se kao nepobitna činjenica. Tek nešto manje od jedne četvrtine građana se ne slaže s ovom tvrdnjom, što s jedne strane potvrđuje tezu o rasprostranjenom uticaju vlasti na medije koji to plasiraju, i s druge strane – na nekritičko prihvatanje tako plasiranih diskvalifikacija.

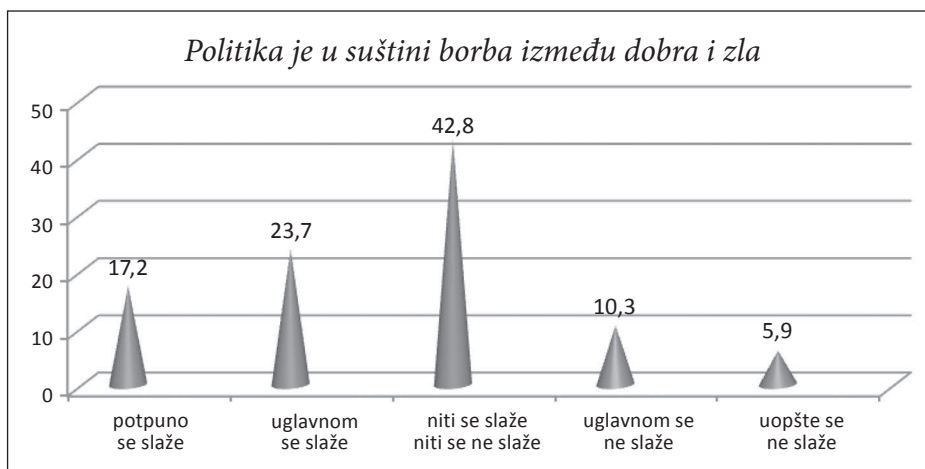
1.3. Percepcija politike i političara

Nepoverenje prema političkim elitama otvara prostor za delovanje demagoga i populista i sa levog i sa desnog spektra političke scene. Levi populistički često predstavljaju elite kao predstavnike bogatih, ekonomski privilegovanih i finansijskih korporacija koji su suprotstavljeni običnom narodu. Sa tvrdnjom da je *većini političara stalo samo do interesa onih koji su bogati i moćni* slaže se čak 70,1% (potpuno 33% i uglavnom 37,1%). Svega 8,6% ispitanika se ne slaže s tom tvrdnjom (1,7% uopšte i 6,9% uglavnom).

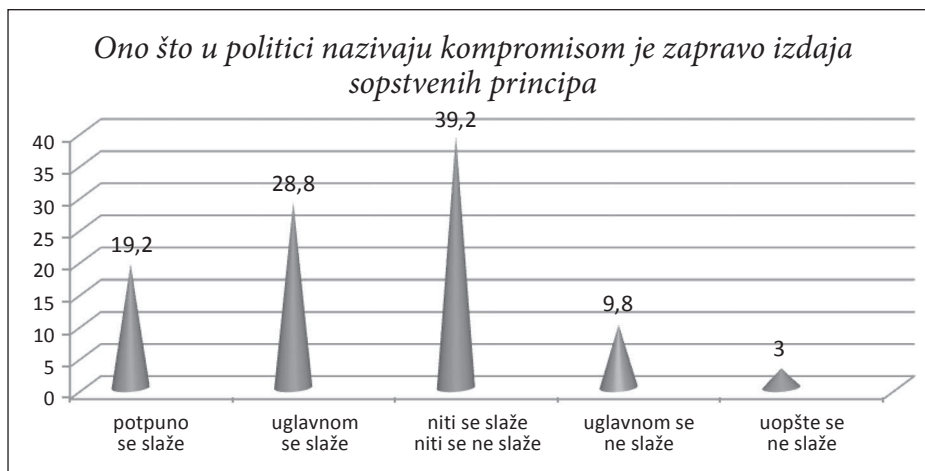
Populistički diskurs zasnovan na predstavi o „crnoj“ eliti i „belom“ narodu reflektuje se na celokupno shvatanje politike kao nečasne profesije i potrebe da se u nju uključe neprofesionalni političari, eksperti, predstavnici običnog naroda koji će se uklopiti u ram pojednostavljene slike stvarnosti, gde se *politika svodi na borbu između dobra i zla*. Veoma mali procenat je onih koji ne vide politiku na taj način (16,2%, od kojih se svega 5,9% uopšte ne slaže s

tvrdnjom da je politika u suštini borba između dobra i zla). Veliki je procenat ispitanika koji se u tom pogledu ne izjašnjavaju (42,8%), ali je gotovo isti procenat (42,9%) i onih koji upravo na taj način gledaju na politiku.

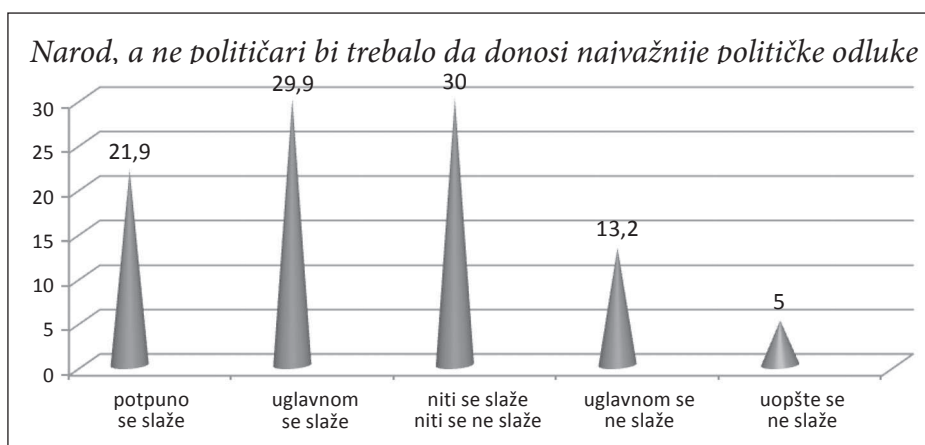

Na tom fonu je i tvrdnja da ono što ljudi u politici nazivaju kompromisom je zapravo izdaja sopstvenih principa. Gotovo polovina ispitanika (48%) se složila s tom tvrdnjom, dok se s njom ne slaže svega 12,8% njih. Kompromis, kao tekovina demokratije u nedemokratskoj političkoj kulturi i nema baš respektabilan rejting. Naprotiv, čak se i u svakodnevnom govoru kompromis stavlja u negativan kontekst bilo da se veliča odsustvo kompromisa („beskompromisni borac“), bilo da se omalovažava njegovo prisustvo (svaki kompromis se označava kao „truli“ ili „neprincipijelni“).

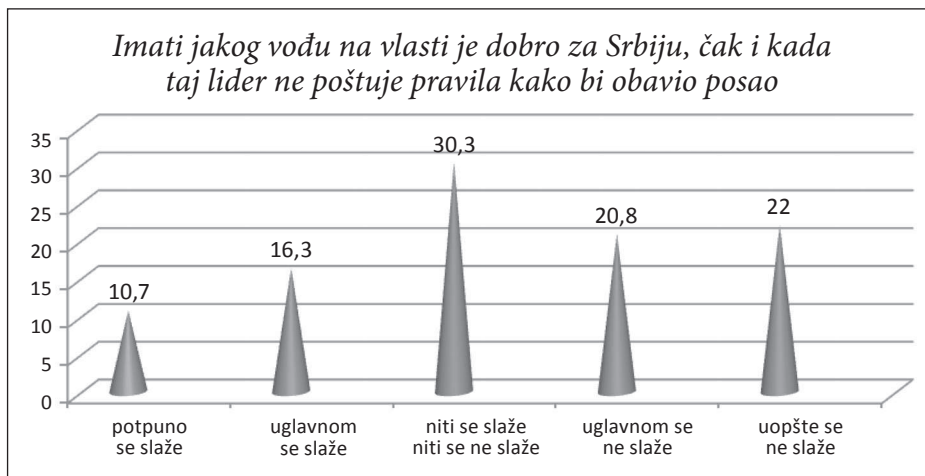
1.4. Narod, vođa, stručnjaci i političari

Sledstveno negativnom odnosu prema političkim elitama razumljiv je apsolutnovećinski stav (51,8% ispitanika) da bi *narod, a ne političari trebalo da donosi najvažnije političke odluke*. Manje od petine građana se ne slaže s tom tvrdnjom, što ukazuje na veliki potencijal za plasiranje ključne populističke poruke da se o najvažnijim političkim odlukama pita narod, a ne otuđene političke elite. Takva percepcija politike povoljno je stanište za populizam kao slabo utemeljenu ideologiju, populistički diskurs ili stil.

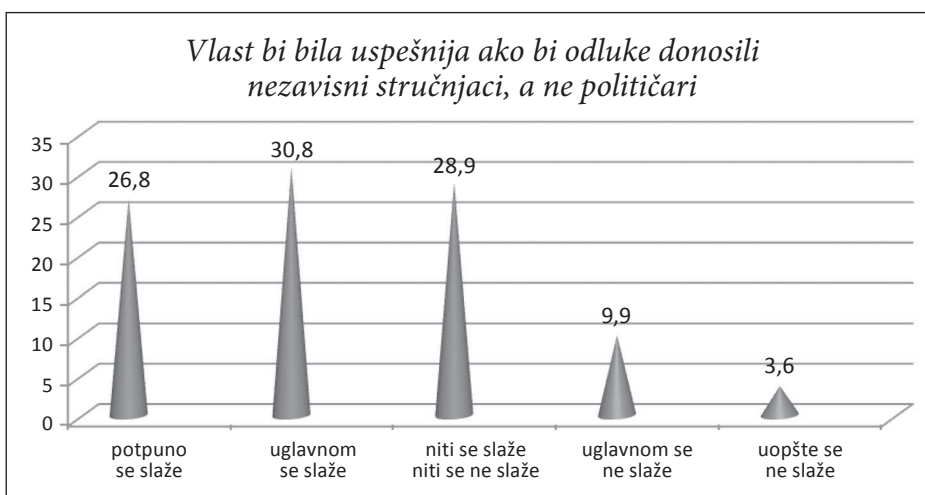

Gotovo po pravilu, ulogu predstavnika i glasnogovornika narodne volje predstavljaju popularne vođe koje su pune razumevanja za nezadovoljstvo naroda otuđenim elitama. Oni se prihvataju kao neko ko ne pripada tim otuđenim elitama

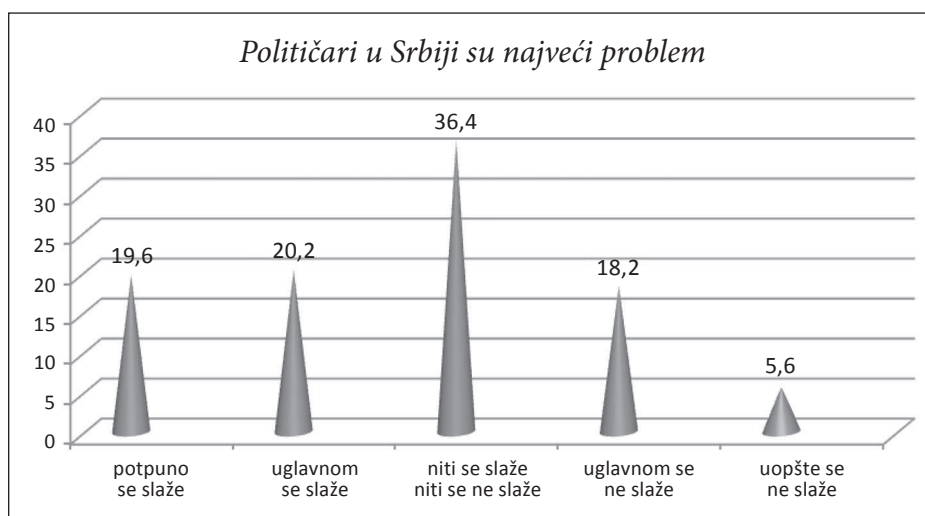
i ko je spreman da deluje za dobro naroda. Ipak, odgovori na tvrdnju da je *imati snažnog vođu na vlasti dobro za Srbiju, čak i kada taj lider ne poštuje pravila kako bi obavio posao* pokazuju da se relativna većina od 42,8% građana ne slaže s ovom tvrdnjom, dok se s njom slaže 27% ispitanika. U tom nalazu se može videti potencijal za otpor samovolji jakog vođe koji bi, ohrabren podrškom koju ima, imao nameru da se ne obazire na institucionalna ograničenja svoje vladavine.

Pored popularnih vođa, kao neko ko nije deo otuđene političke elite, stručnjaci su, takođe, prihvatljiviji od političara. Apsolutna većina građana (57,6%) slaže se sa tvrdnjom da bi *vlast bila uspešnija ako bi odluke donosili nezavisni stručnjaci, a ne političari*. Svega 13,5% je onih koji se ne slažu s tom tvrdnjom.

Ipak, sa tvrdnjom da su *političari u Srbiji najveći problem* slaže se relativno mali procenat ljudi u odnosu na procenat onih koji su imali negativne stavove o političarima. S tom tvrdnjom slaže se 39,8% (19,6% potpuno i 20,2% uglavnom). Ne slaže se 23,8% (uopšte se ne slaže 5,6% i uglavnom ne slaže 18,2%). Onih koji se niti slažu niti ne slažu je 36,4%.

Ovakav nalaz se može obrazložiti situacionim prilikama: nacionalnim, državno-teritorijalnim problemima, potom egzistencijalnim problemima. Pod sugestijama političara građani često najveće probleme vide u „drugima“ (*out-groups*), o čemu će biti reči u posebnom delu istraživanja.

2. Odnos građana prema demokratiji i institucijama

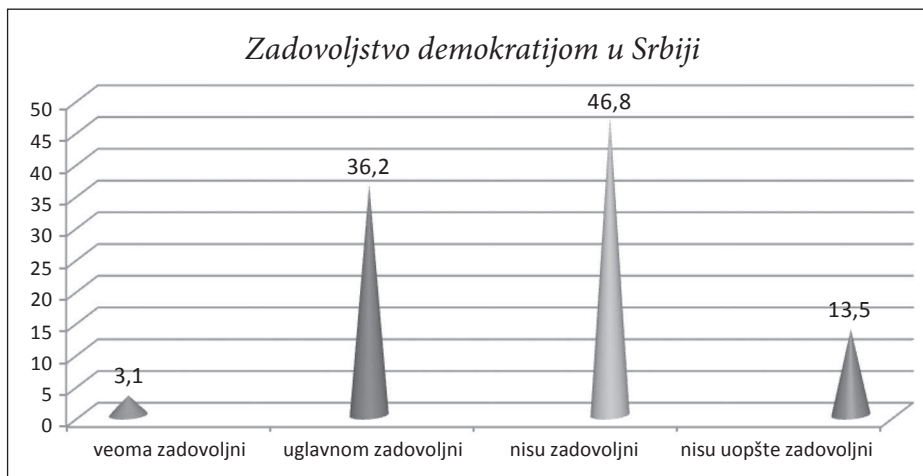
Polazeći od toga da se populizam, gotovo po pravilu, povezuje s „institucionalnom krizom reprezentacije“ i da se predstavlja kao simptom njene nefunkcionalnosti i neadekvatnog predstavljanja od strane elita – razumljivo je da istraživači javnog mnjenja pokušavajući da dođu do što pouzdanijih saznanja o populizmu nastoje da utvrde i koliko je poverenje građana u demokratiju i njene institucije. Kao alternativa korumpiranom i otuđenom sistemu etablirane reprezentativne demokratije pojavljuju se harizmatički lideri i zahtevi za veću uključenost naroda u neposredni proces odlučivanja, što je takođe u središtu pažnje empirijskih istraživanja koja se bave fenomenom populizma.

Posle rastakanja SFRJ i uvođenja višestranačkog sistema u Srbiji o demokratiji se razvijaju i pozitivni i negativni stereotipi. Na jednoj strani o demokratiji se govori kao o „magičnoj sili“ koja će samom svojom pojavom rešavati

političke probleme, dok se na drugoj strani, demokratiji nekritički pripisuju negativne osobine. S nekoliko tvrdnji o demokratiji o kojima su se ispitanici izjašnjavali, pokušali smo da ustanovimo kako građani percipiraju demokratiju danas i u kojoj meri su te percepcije pogodno tlo za ukorenjivanje raznih oblika populizma.

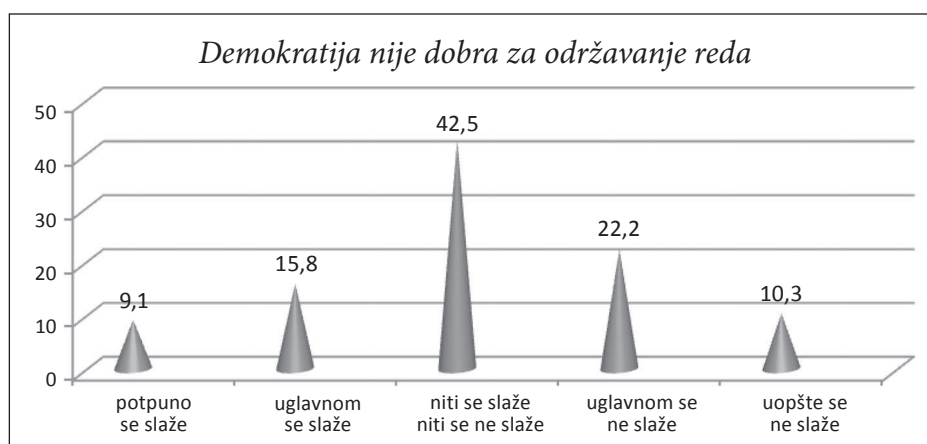
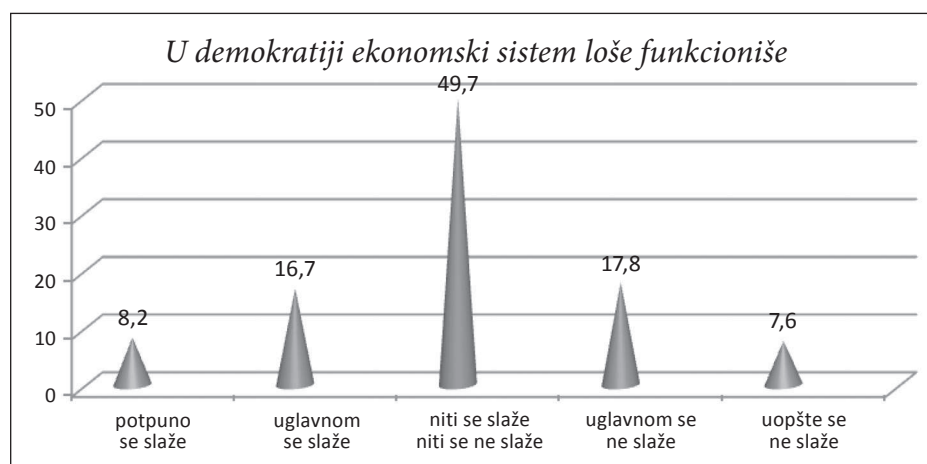
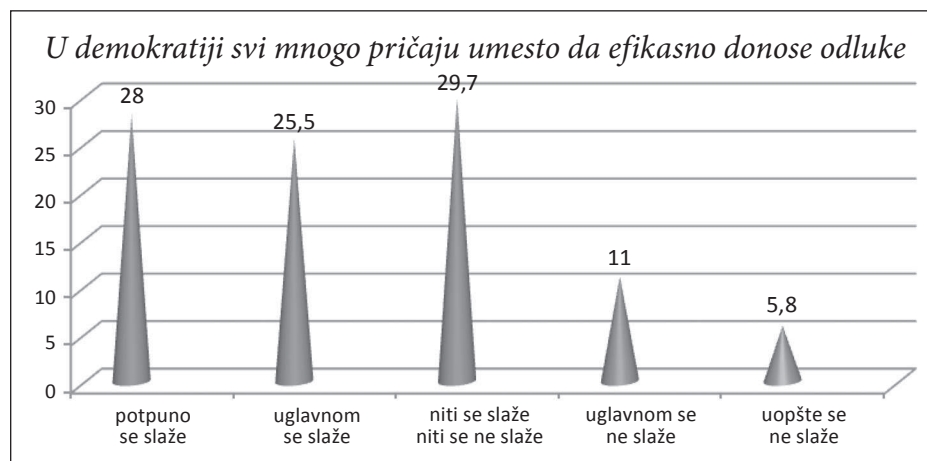
2.1. Odnos prema demokratiji

Nezadovoljstvo *funkcionisanjem demokratije u Srbiji* je veoma izraženo: 60,3% građana je nezadovoljno (od toga 13,5% uopšte nije zadovoljno). Zadovoljno je 39,4% građana, od kojih 3,1% veoma zadovoljno. Ovakav nalaz ukazuje na otvoren prostor za delovanje populista: nezadovoljstvo funkcionisanjem demokratije upravo omogućava prostor za delovanje onima koji bi da neposredno sprovede „narodnu volju“ zaobilazeći institucije reprezentativne demokratije.

Jedna od opštih zamerki demokratiji i sa krajnjeg levog i sa krajnjeg desnog političkog spektra jeste da u njoj *svi previše pričaju umesto da efikasno donose i sprovede odluke*. Ta floskula je do te mere prisutna u javnoj sferi da je veliki broj građana prihvata nekritički. Nalazi istraživanja su pokazali da se s tom tvrdnjom slaže natpolovična većina ispitanika 53,5% (od kojih 28% potpuno i 25,5% uglavnom), odnosno da se svega 16,8% njih ne slaže s tom tvrdnjom (od kojih 5,8% uopšte i 11% uglavnom). I ovi nalazi ukazuju na plodno tlo za negovanje i dalji razvoj populizma.

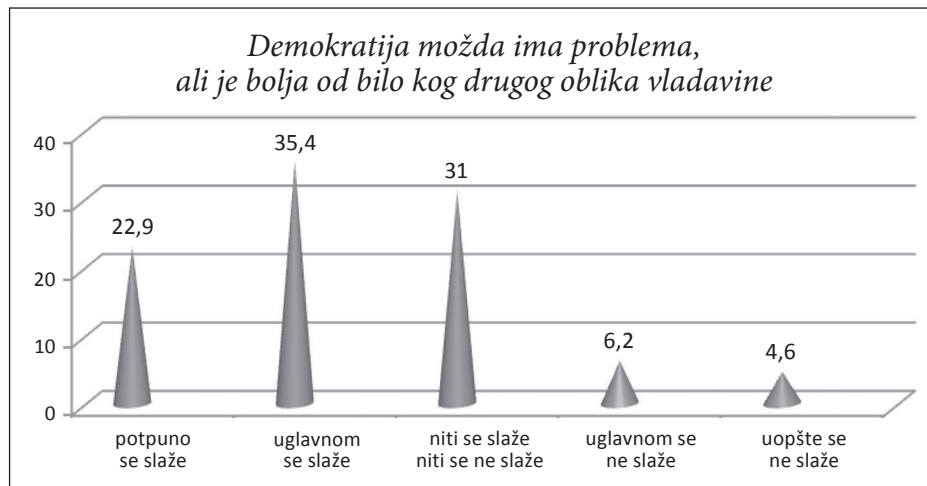
Jedan od antidemokratskih „argumenata“ je i taj da *u demokratiji ekonomija loše funkcioniše*. Polovina ispitanika nije se odredila kada je u pitanju ova tvrdnja, a od onih koji su se izjasnili 24,9% njih se slaže s tom tvrdnjom, a

25,4% se ne slaže. Ovako visok procenat onih koji se nisu odredili u korist ili protiv ove tvrdnje može da znači da ispitanici ne vide značajnu korelaciju između demokratije i funkcionisanja ekonomskog sistema ili da iskazuju opreznost u pogledu sopstvene kompetentnosti da o tome iznose sud.

Slično je i sa tvrdnjom da *demokratija nije dobra za održavanje reda*. Relativna većina ispitanika (42,5%) se nije odredila ni o tome (1/4 se slaže s tom tvrdnjom, dok se 1/3 ispitanika ne slaže).

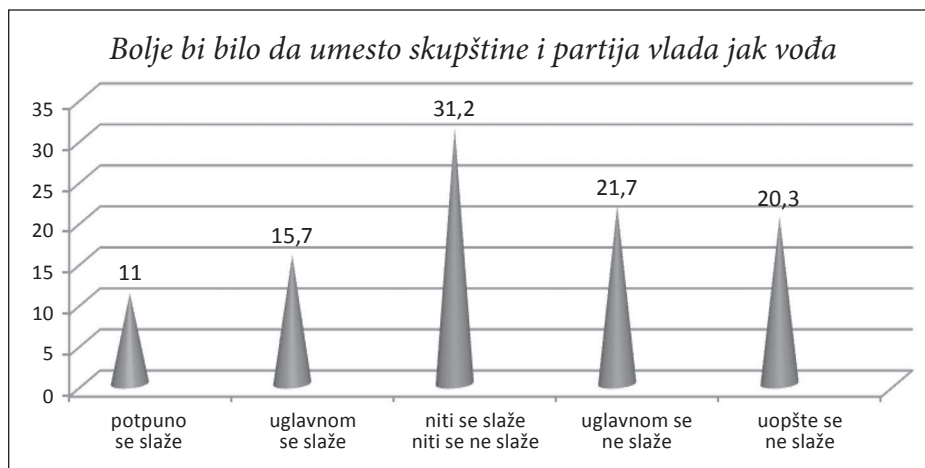
U odbranu demokratije kao krajnji argument navodi se to da i pored slabosti koje ima, ona je i dalje bolja od bilo kog drugog oblika vladavine. Taj argument smo testirali kroz tvrdnju da *demokratija možda ima problema, ali je bolja od bilo kog drugog oblika vladavine*.

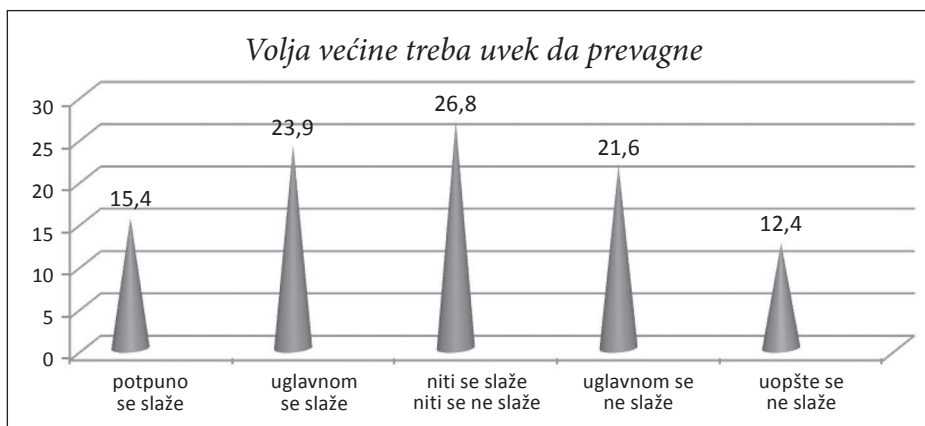
Apsolutna većina građana se slaže s tom tvrdnjom, što pokazuje da je u osnovi većina građana prihvatila demokratiju kao oblik političkog uređenja koji je bolji od drugih, ali odgovori na ostale tvrdnje pokazuju da to načelno prihvatanje demokratije vrlo lako može biti relativizovano pozivanjem na njene slabosti. Demokratija je osetljiva i zahteva stalnu negu i veliku posvećenost svih. Ona nije privlačna kao populistička retorika koja počiva na demagogiji i nudi brza i laka rešenja, i otuda često biva potisnuta u drugi plan.

Slično je i sa tvrdnjom *da bi bilo bolje da umesto skupštine i partija vlada jak vođa*. Načelno gledajući, građani su relativno većinski protiv (42% naspram 26,7% onih koji bi se složili s tim). To je još jedan nalaz koji ukazuje na građanski potencijal da se odupre otvorenoj uzurpaciji vlasti od strane jakih i popularnih vođa. Visok procenat građana koji se ne određuju (31,2%) ukazuje na dve mogućnosti: prva, da se priklone otporu autokratama kada oni

drastično prelaze granice svojih ovlašćenja ili druga, da se priklone autokratama onda kada ne tako drastično prelaze te granice i vešto vladaju opravdanjima svojih postupaka.

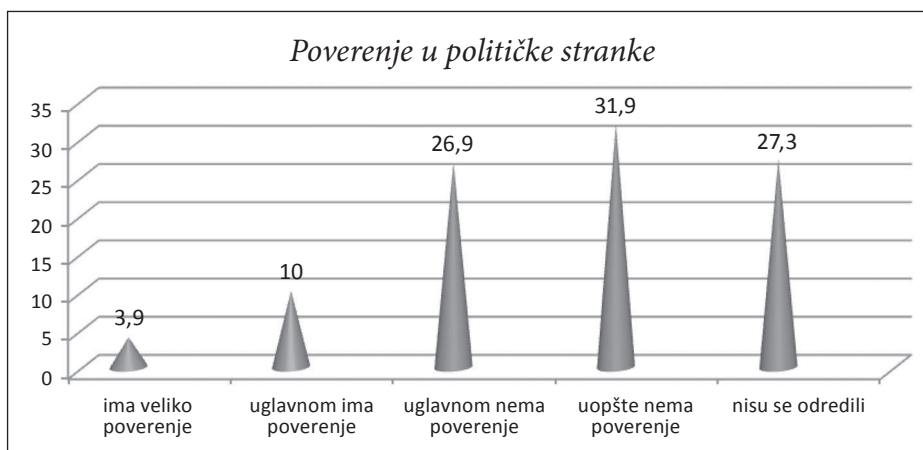

Iako se volja većine kao demokratsko načelo apsolutizuje u političkom diskursu vladajuće većine u Srbiji, stavovi građana pokazuju da to ne nailazi na opšte odobravanje. Naprotiv, može se reći da su građani pod jakim uticajem takvog stava, ali da značajan broj njih odbija da prihvati takvo shvatanje. Na tvrdnju da *volja većine treba uvek da prevagne, pa makar i na uštrb manjine*, reakcije ispitanika su podeljene: 39,3% ispitanika se slaže s tom tvrdnjom (15,4% se potpuno slaže, a 23,9% uglavnom) naspram 34% onih koji se ne slažu (12,4% uopšte i 21,6% uglavnom se ne slaže) i oko jedne petine onih koji se nisu odredili.

2.2. Kriza poverenja u institucije demokratije

Kriza poverenja u demokratiju uopšte, institucije i demokratske procedure, očigledno vuče korene iz nepoverenja u političke partije, koje ne samo da su nosioci političkih procesa, nego su u slučaju Srbije uzurpatori političkog i društvenog života. Partijska podobnost postala je merilo u svim društvenim sferama nagrizajući osnovne vrednosti i dostignuća savremenih uređenih država, što sve povratno utiče na odnos građana prema demokratiji uopšte, demokratskim procedurama i institucijama. I tu se otvara široki prostor za one koji političkim elitama suprotstavljaju „narod“, reprezentativnoj demokratiji neposredno sprovođenje „narodne volje“, institucijama vođu koji razume „narod“.

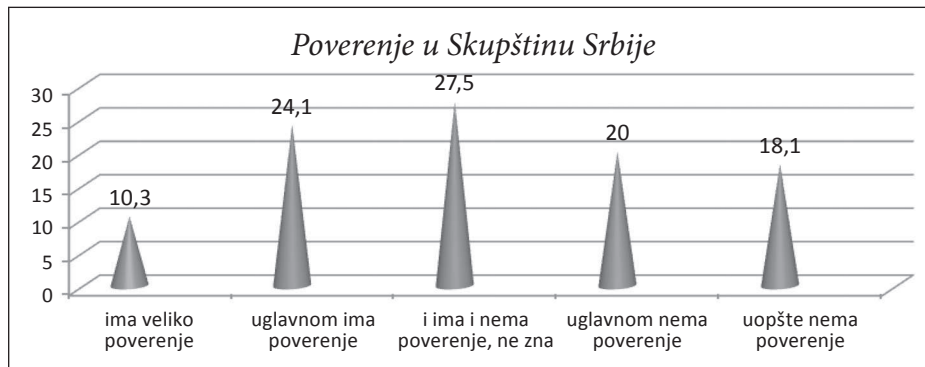

Poverenje u političke partije u Srbiji gotovo da je iščezlo. Sudeći prema nalazima istraživanja čak ni svi članovi političkih stranaka nemaju poverenje u stranke uopšte. Svega 13,9% ispitanika ima poverenje u političke partije, od kojih 3,9% ima veliko poverenje, a 10% uglavnom ima poverenje. Apsolutna većina građana nema poverenje (31,9% uopšte nema i 26,9% uglavnom nema poverenje). Ostalih 27,3% nije se odredilo.

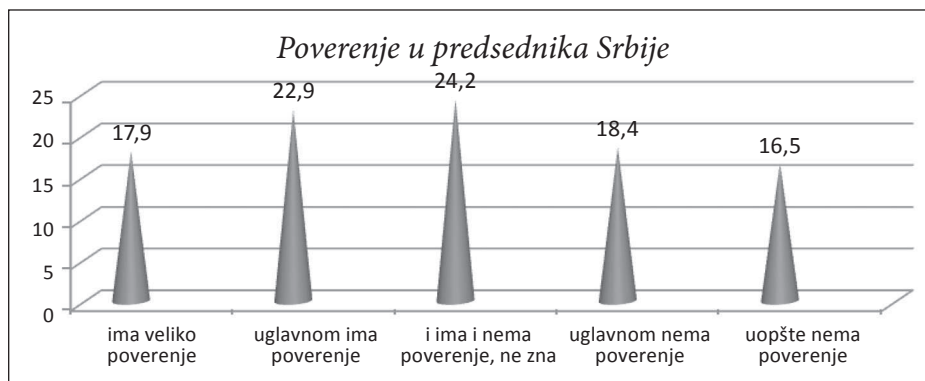
2.2.1. Poverenje u državne institucije

Sveukupno gledajući, poverenje u državne institucije je na veoma niskom nivou izuzimajući poverenje u vojsku. To potvrđuju i nalazi ovog istraživanja. Stavljajući ove nalaze u kontekst prethodnih nalaza o demokratiji i elitama, može se reći da su opšti uslovi za održavanje i razvoj populizma veoma povoljni.

Poverenje u Skupštinu Srbije ima tek oko jedna trećina građana (34,4%, od toga 10,3% ima veliko poverenje). Nešto je više onih koji nemaju poverenje u

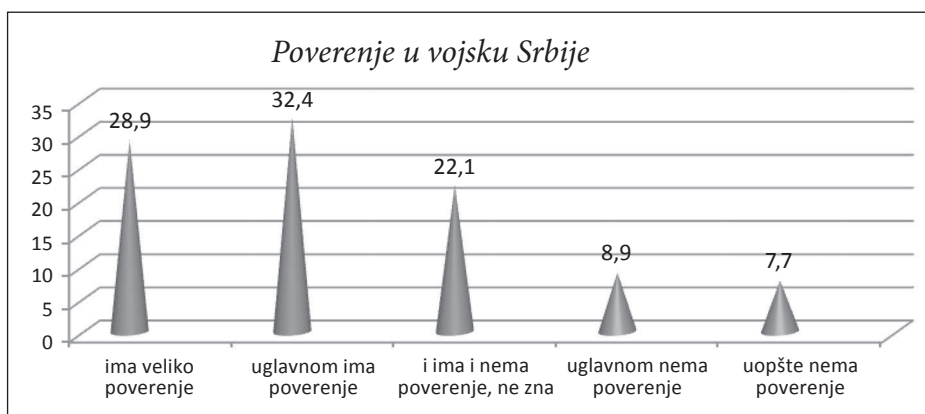
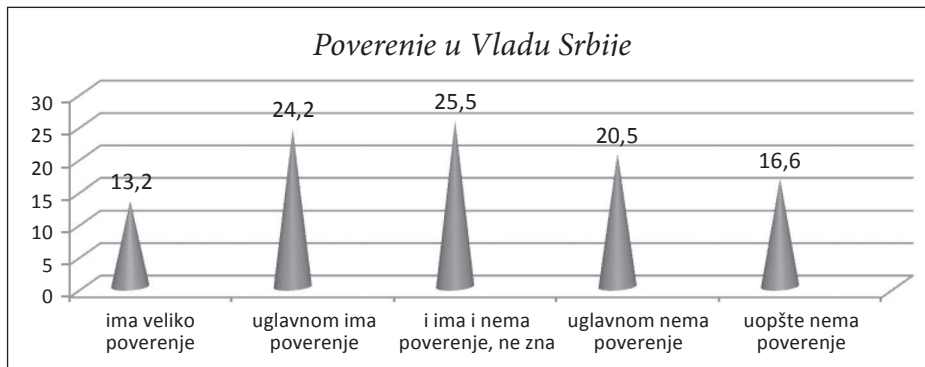

parlament 38,1% (a među njima 18,1% uopšte nema poverenje). Ovakvi nalazi i nisu tako loši s obzirom na činjenicu da je parlament na udaru medija koji se potcenjivački odnose prema toj instituciji, na udaru izvršne vlasti koja to takođe čini, a i sami poslanici svojim ponašanjem i međusobnim odnosima obezvređuju ugled parlamenta.

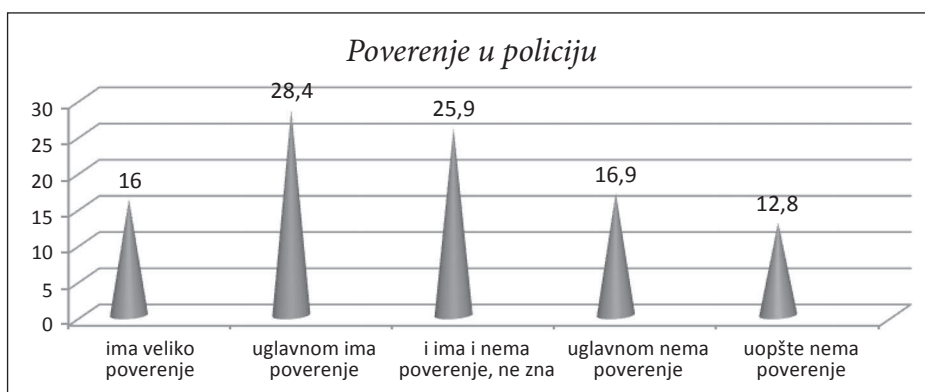

Predsednik Republike uživa takođe ispodpolovično poverenje, ipak nešto veće nego vlada i parlament. Na to je svakako uticalo stupanje na dužnost Aleksandra Vučića, koji je pojedinačno najpopularniji političar u Srbiji, baš u vreme kada je vršeno istraživanje. U predsednika je poverenje iskazalo 40,9% građana (naspram 34,9% onih koji ga nemaju).

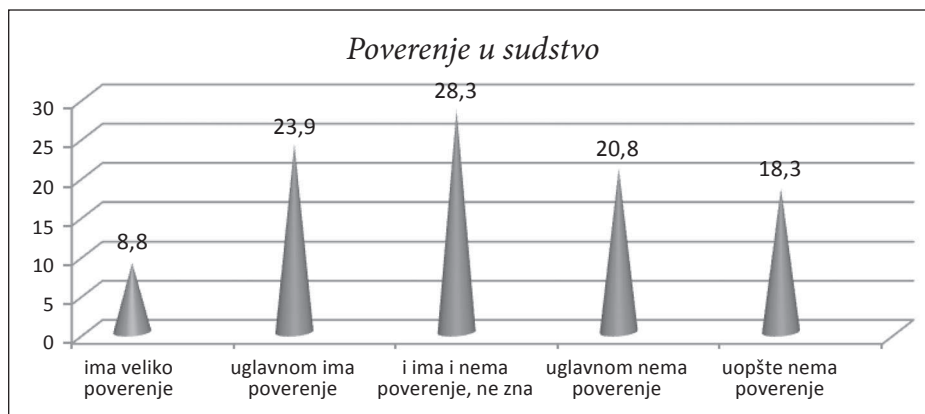
Manje od polovine građana ima poverenje i u Vladu. Procenat onih koji imaju poverenje u Vladu gotovo je istovetan procentu onih koji nemaju poverenje u Vladu Srbije. Svakako da je doskorašnji predsednik Vlade Aleksandar Vučić kao najpopularniji političar transferisao deo svoje popularnosti na ovu instituciju. Dakle, kada je *poverenje u vladu* u pitanju, gotovo da je isti broj onih koji imaju (37,5%) i onih koji nemaju poverenje (37,1%).

Tradicionalno, *poverenje u vojsku* je najveće 61,3% (naspram 16,6% onih koji nemaju poverenje) i to je i jedina državna institucija s natpolovičnim poverenjem građana. To bi svakako trebalo povezati pre s tradicionalnim odnosom prema vojsci, nego s njenom današnjom ulogom i ugledom među građanima.

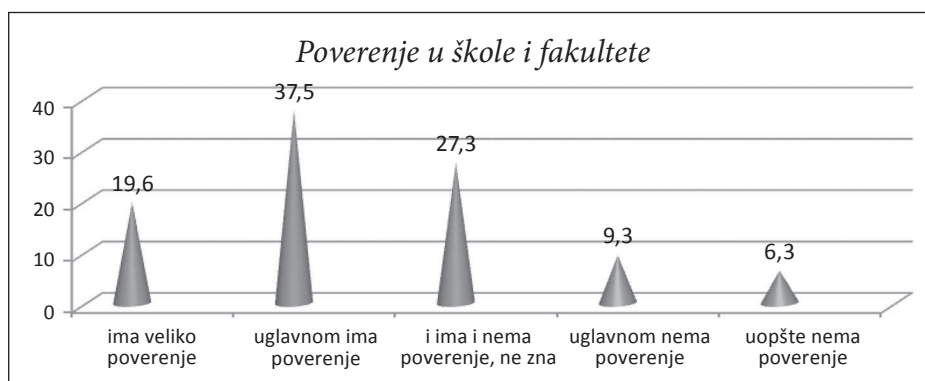
Respekt prema „uniformi“ vidi se i u odnosu prema policiji u koju poverenje ima relativna većina građana: 44,5% naspram 29,7% onih koji nemaju poverenje, što je u proseku veće poverenje nego u druge državne institucije izuzimajući vojsku.

Iako Ustav Srbije, načelno, sudstvo tretira kao posebnu granu vlasti, neka ustavna i zakonska rešenja to načelno opredeljenje ne uvažavaju, tako da postoji veliki uticaj politike na sudstvo, najpre kroz način izbora sudija. Osim toga, sudska praksa je pokazala da sudstvo nije otporno na političke pritiske, pa otuda relativno visok stepen nepoverenja u pravosuđe. Naime, relativna većina građana nema *poverenje u sudstvo*: 39,1%, dok svega 32,6% ima poverenje, što je upozoravajući podatak za društvo koje tek izgrađuje vladavinu prava.

2.2.2. Poverenje u obrazovne institucije

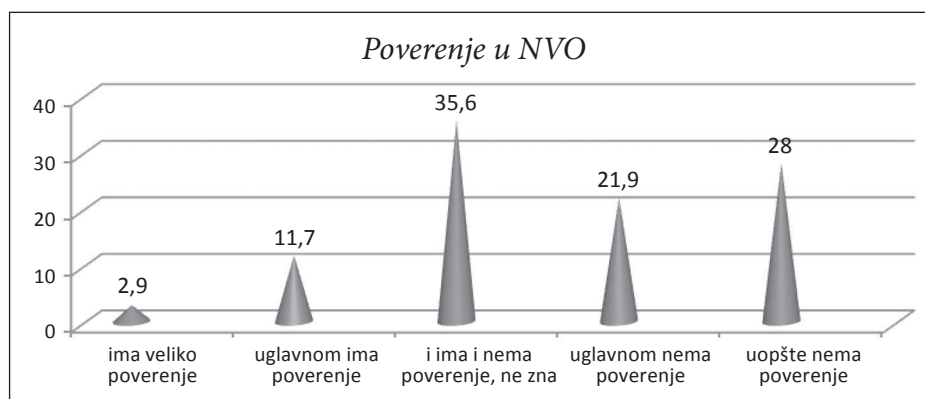
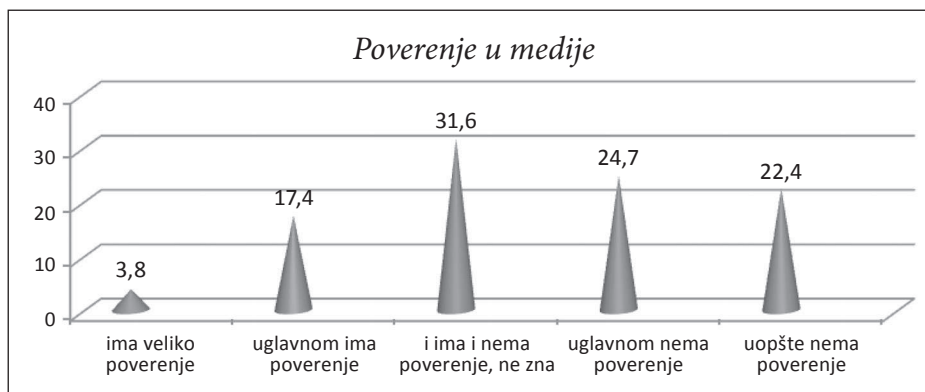
Poverenje u škole i fakultete je natpolovično (57%). Svega 15,6% građana nema poverenje u škole i fakultete, što je iznenađujuće dobar rejting s obzirom na

afere o kupljenim diplomama u samom vrhu vlasti, potcenjivačkom odnosu prema obrazovanju i znanju u tiražnim medijima i lošem materijalnom položaju prosvetnih radnika (čije su plate ispod nacionalnog proseka).

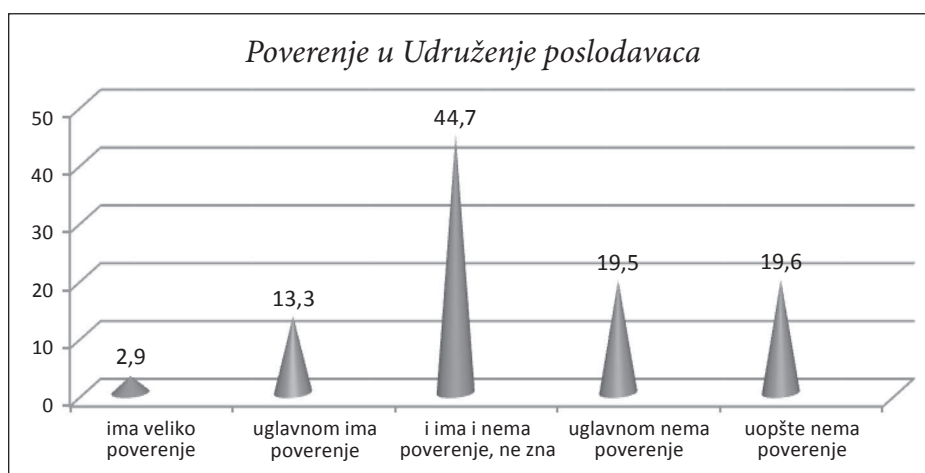
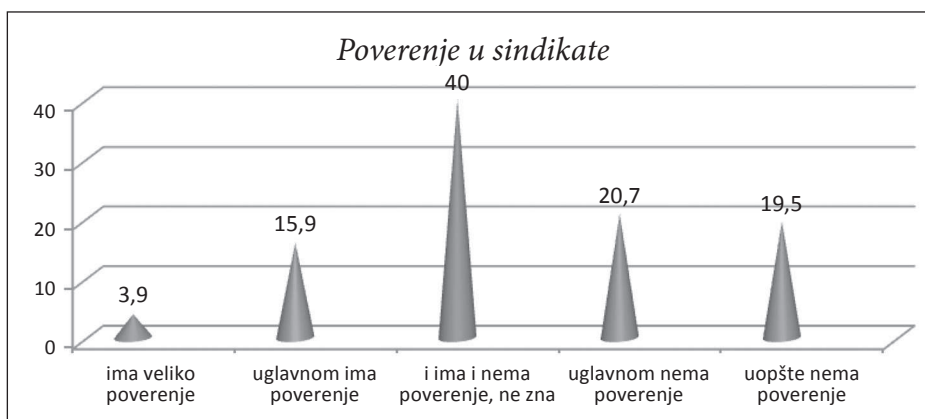
2.2.3. Poverenje u medije, NVO i udruženja

Mediji se smatraju veoma važnim delom opšteg društvenog miljea povoljnog za razvoj populizma. Njima su populistu potrebni jer su atraktivni za publiku, a oni su populistima potrebni za plasiranje lako prijemčivih poruka. Iako se medijima pripisuje veliki značaj i uloga u oblikovanju javnog mnjenja, nalazi ovog istraživanja pokazuju da relativna većina građana nema *poverenje u medije* (47,1% – od njih 22,4% uopšte nema poverenja, a 24,7% uglavnom). Svega 21,3% ima poverenje u njima (od toga 3,8% veliko poverenje). U nedostatku medija u koje bi imali poverenje, građani se oslanjaju na one koje imaju, nekad svesno nekad po automatizmu prihvatajući informacije ili poruke koje takvi mediji šalju ili fabrikuju.

Što se tiče institucija civilnog društva **poverenje u NVO** nema polovina građana, više od trećine se ne izjašnjava, a svega 14,6% građana ima poverenje. Tako nizak rejting, svakako je posledica stava velikog dela vladajućih političkih elita i medija koji su uz pomoć zaoštrene retorike oblikovale sliku o NVO kao nekom ko ne radi u interesu Srbije i njenih građana, nego u interesu spoljnih i unutrašnjih „opasnih drugih“.

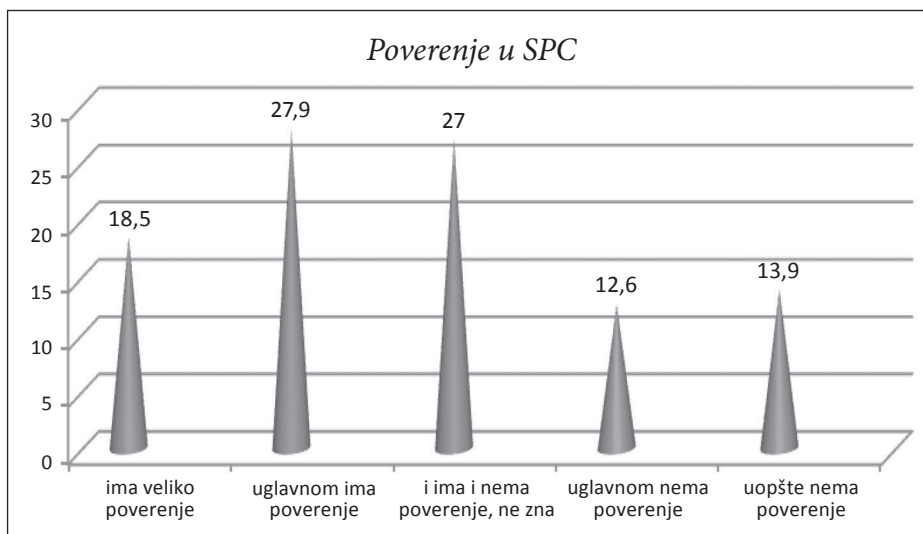
Poverenje u sindikate, takođe je na veoma niskom nivou, ponajviše zbog toga što su oni doživljavani kao eksponenti vladajuće politike još od vremena jednopartijskog političkog sistema. Tek jedva jedna petina građana ima poverenje u sindikate, dok 40,2% nema poverenja u njih. Može se reći da su političke elite u dobroj meri zaslužne i za loš rejting svih nevladinih organizacija, jer su svojim delovanjem prema njima i porukama doprineli nepoverenju građana u njih.

Poverenje u Udruženje poslodavaca je još na nižem nivou (16,3%) – na šta svakako utiče loš materijalni položaj radnika, prekarni ugovori koji radnike stavljaju u položaj nesigurnosti i loših radnih uslova. I u ovom slučaju, kao i u slučaju sindikata veliki je broj onih koji se nisu izjasnili, što ukazuje na to da su građani ili slabo upoznati s radom ovih institucija ili da ih smatraju nerelevantnim.

3. Poverenje u Srpsku pravoslavnu crkvu (SPC)

Dugi niz godina Srpska pravoslavna crkva (SPC) imala je veoma visok rejting: nekad malo niži, nekad viši a nekad izjednačen s rejtingom vojske Srbije. Taj rejting je, međutim, poslednjih godina u padu posle niza afera koje su u javnost „procurele“ iz policijskih izvora, pa se pretpostavlja da je aktuelna vladajuća struktura pokušala, budući da joj predstoje očekivani ustupci u odnosima sa Prištinom, da ograniči ugled crkve, a samim tim i njen uticaj u društvu. Ipak i dalje relativna većina građana ima poverenje u SPC (46,5%), dok tek nešto malo više od jedne četvrtine (26,5%) nema poverenje.

ZAVRŠNA RAZMATRANJA

Društveni i politički kontekst u suštini postavlja margine i bitno određuje prirodu populizma i njegove domete, pa time i njegove posledice. Populisti u osnovi mogu imati isto ili slično shvatanje politike, ali ono je ispunjeno različitim vrednostima, na šta utiču različite tradicije i iskustva, različiti ekonomski i društveni konteksti.

Srbija se danas ne bi mogla svrstati u konsolidovane liberalne demokratije, jer, i pored postojanja redovnih izbora, ti izbori nisu uvek fer, a izabrana politička klasa nije sklona poštovanju ustavnih i zakonskih ograničenja svoje vladavine, nego je spremna da, zarad očuvanja svojih posebnih interesa, narušava demokratska načela i procedure, slobode i prava građana. Drugim rečima, liberalni konstitucionalizam se potkopava od strane političke elite, a demokratija se pojednostavljeno tumači i praktikuje.

Poredak koji želi izbeći ili ukinuti ograničenja uspostavljena u demokratskom procesu naziva se *populističkom demokratijom* (Rainer Knopff, 1988). U takvom modelu zajednice „narodna volja“ je merilo i izgovor za sve; bilo kakvo ograničavanje te volje proglašava se udarom na demokratiju, a to se upravo dešava veoma često u političkom životu Srbije. Odbrana narodne volje u praksi se svodi na težnju za neograničenom vlašću i marginalizacijom političkih manjina i neutralizovanjem svih onih koji zahtevaju ograničavanje vlasti.

Primer Srbije potvrđuje da u zemljama nekonsolidovane demokratije populizam ne može imati korektivnu ulogu, jer država još uvek nema razvijene institucije, demokratsku političku kulturu i ustaljenu demokratsku praksu. U takvim uslovima populizam se pokazao kao realna prepreka uspostavljanju ili konsolidovanju ključnih elemenata reprezentativne liberalne demokratije. Jaz između demokratskih ideala i stvarnog funkcionisanja u takvim društvima je preubok i preširok da bi se mogla očekivati korektivna uloga populizma. Ako se tome doda ekonomska i politička kriza koja nije incident ili prolazna pojava u razvoju, nego stalno stanje stvari, onda je socijalno-ekonomski kontekst u ovakvim političkim zajednicama dodatni uzrok pojave populizma i svega onog što ga prati. Tu nema prevelike napetosti između liberalnih i demokratskih elemenata političkog poretka jer se liberalno tek razvija, a demokratsko se pojednostavljeno tumači i praktikuje kao apsolutno pravo većine da u ime naroda sprovodi svoju volju ne uvažavajući prava i stavove političke manjine.

U uslovima nerazvijenih institucija, nedemokratske političke kulture, stalne političke i ekonomske krize stvara se veliki prostor za pojavu populističkih lidera, navodno punih razumevanja za potrebe naroda, spremnih da se suoče s korumpiranom elitom i „opasnim drugima“. Uz pomoć medija koji su najpre, zbog atraktivnosti takvih lidera spremni da im daju prostor, a potom i zbog političkog uticaja kojem ne žele da se odupru zbog finansijskih pogodnosti – populistu dobijaju snažan vetar u leđa koristeći ga za sopstveno, a ne opšte dobro.

U takvim okolnostima populistu suzbijaju pluralizam, kritičku misao, ograničavaju medijske slobode, na institucije gledaju kao na sopstveni servis, a ne

kao na opšte dobro – ne doprinoseći time korekciji defekata političkog sistema, nego upravo suprotno, sprečavanju njihovog otklanjanja. Niti je populizam devedesetih godina XX veka doprinosa niti ovaj danas doprinosi demokratizaciji političke zajednice, niti modernizaciji društva i privrede; pre bi se moglo reći da je kamen o vratu društva u celini.

Istraživanje odnosa građana prema političkoj eliti pokazalo je da:

- Tri četvrtine građana Srbije smatra da *većini političara nije stalo do naroda* (svega 10% ne misli tako, od kojih je 1,6% decidno u tom smislu).
- Dve trećine građana smatra da se političarima ne može verovati (samo 13,2% smatra drugačije).
- Skoro 90% građana smatra da je među političarima zabrinjavajuće raširena korupcija, a svega 1% smatra da korupcija kod političara gotovo ne postoji.
- Čak 70% smatra da je većini političara stalo samo do onih koji su bogati i moćni.
- Sledstveno takvom odnosu prema elitama apsolutna većina građana smatra da bi narod, a ne političari trebalo da donosi najvažnije političke odluke – što je tačka oslonca populizma kako kod političara populista, tako i kod naroda koji takvo razumevanje politike podržavaju.
- Ipak relativna većina građana se ne slaže s tim da je imati jakog vođu na vlasti dobro za Srbiju, čak i kada taj lider ne poštuje pravila pri obavljanju posla – s njom se slaže 27% ispitanika. U tom nalazu se može videti potencijal za otpor samovolji jakog vođe koji bi, ohrabren podrškom koju ima, imao nameru da se ne obazire na institucionalna ograničenja svoje vladavine. Relativna većina građana i pored izrazito negativnog odnosa prema političkoj eliti, ne smatra da su oni najveći problem, što ostavlja nadu i prostor etabliranim strankama i elitama da se menjaju i vrate poverenje građana.
- U osnovi, većina građana je prihvatila demokratiju kao oblik političkog uređenja koji je bolji od drugih, ali istovremeno odgovori na ostale tvrdnje pokazuju da to načelno prihvatanje demokratije vrlo lako može biti relativizovano pozivanjem na njene slabosti.
- Načelno gledajući, građani su relativno većinski protiv toga *da umesto skupštine i partija vlada jak vođa*, što je još jedan nalaz koji ukazuje na građanski potencijal da se odupre otvorenoj uzurpaciji vlasti od strane jakih i popularnih vođa. Visok procenat građana koji se ne određuju (jedna trećina), ukazuje na mogućnost da se priklone otporu autokratama kada oni drastično prelaze granice svojih ovlašćenja ili da se priklone autokratama onda kada ne tako drastično prelaze te granice i vešto vladaju opravdanjima svojih postupaka.

- Relativna većina od 43% politiku razume kao borbu između dobra i zla, a skoro polovina kompromis razume kao izdaju sopstvenih principa (naspram 13% onih koji drukčije misle). Sve su to nalazi koji ukazuju na realan prostor za populizam.

Istraživanje odnosa građana prema demokratiji i institucijama pokazalo je:

- Preko 60% ispitanika nezadovoljno je funkcionisanjem demokratije u Srbiji, a apsolutna većina smatra da se u demokratiji načelno, previše priča umesto da se efikasno sprovode odluke, što je potencijalno uporište autoritarnim tendencijama.
- Na drugoj strani pak, i pored slabosti koje ima – demokratija je i dalje bolja od bilo kog drugog oblika vladavine.
- Iako se volja većine kao demokratsko načelo apsolutizuje u političkom diskursu vladajuće većine u Srbiji, stavovi građana pokazuju da to ne nailazi na opšte odobravanje. Naprotiv, može se reći da su građani pod jakim uticajem takvog stava, ali da značajan broj njih odbija da prihvati takvo shvatanje.
- Kriza poverenja u demokratiju uopšte, institucije i demokratske procedure, očigledno vuče korene iz nepoverenja u političke partije, koje ne samo da su nosioci političkih procesa, nego su u slučaju Srbije, uzurpatori političkog i društvenog života. I tu se otvara široki prostor za one koji političkim elitama suprotstavljaju „narod“, reprezentativnoj demokratiji neposredno sprovođenje „narodne volje“, institucijama vođu koji razume „narod“.
- Poverenje u državne institucije na nivou je ispod 50%, a posebno je zabrinjavajuće što u najvažniju instituciju reprezentativne demokratije, Narodnu skupštinu i u stub vladavine prava, sudstvo – poverenje ima tek svaki treći građanin. Jedina državna institucija sa natpolovičnim poverenjem je vojska. Poverenje u medije, NVO i sindikate je na veoma niskom nivou što takođe ide u prilog populizmu, baš kao i činjenica da je među nedržavnim institucijama, izuzimajući škole i fakultete, institucija od najvećeg poverenja SPC.
- Ovakvi nalazi ukazuju na potrebu temeljnijeg rada na izgradnji vladavine prava i na izgradnji respektabilnih institucija. Odnos građana prema njima ukazuje na veliki prostor za populističko mobilisanje.

Na osnovu ovog istraživanja, dakle, može se zaključiti da u oba segmenta u kojima se merilo prisustvo ili potencijal za razvoj populizma postoji veliki kapacitet da se on ostvaruje, neguje, pa i dalje razvija: kako u odnosu građana prema političkoj eliti, tako i u nezadovoljstvu funkcionisanjem demokratije i u nepoverenju u institucije. Demokratija ima široku podršku građana, što je indikator da ima političkog prostora za delovanje protiv uzurpacije vlasti, ali

istovremeno: dominantno negativan stav prema političkoj eliti, političkim institucijama i reprezentativnim oblicima predstavljanja – ukazuje na prostor za delovanje populista koji bi tome bili skloni.

LITERATURA

- Albertazzi, Daniele & McDonnell, Duncan (2008), „The Sceptre and the Spectre“ in: Albertazzi, D. and McDonnell, D. (ed.), *Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy*, 1–1. New York, Palgrave.
- Foa, Roberto Stefan and Moun, Yascha (2016) „The Danger of Deconsolidation“ *Journal of Democracy* Volume 27, Number 3 July 20, National Endowment for Democracy and Johns Hopkins University Press, pp. 5–17.
- Hobolt, Sara et al. (2016) *Democracy Divided? People, Politicians and the Politics of Populism*, CSES Planning Committee Module 5 Final Report.
- Javno mnjenje Srbije JMS (2017), *Populizam u Srbiji – uzroci i posledice*. Istraživanje javnog mnjenja Srbije, Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje Instituta društvenih nauka, Beograd.
- Knopff, Rainer. (1998) „Populism and the Politics of Rights: The Dual Attack on Representative Democracy“. *Canadian Journal of Political Science*, 31 (4): 683–705.
- Linc, Huan, Stepan, Alfred. (1998). *Demokratska tranzicija i konsolidacija*. Beograd: Filip Višnjić.
- Lutovac, Zoran (2017), „Populizam i demokratija u Srbiji“, u: Populizam, (ur. Zoran Lutovac), Institut društvenih nauka – Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje, Beograd.
- Lutovac, Zoran (2014). „Izgradnja političkog i ustavnog identiteta samostalne Srbije“, u: *Ustavi u vremenu krize – postjugoslovenska perspektiva*, (ur. M. Podunavac i B. Đorđević) Beograd: FPN, Udruženje za političke nauke Srbije, 395–406.
- Macpherson, Crawford B. 1977. *The Life and Time of Liberal Democracy*. Oxford: Oxford University Press.
- Mény, Yves & Surel, Yves. (2002.), „The Constitutive Ambiguity of Populism“, in: Mény, Yves i Surel, Yves (ur.), *Democracies and the Populist Challenge*, 1–21. Basingstoke, Palgrave.
- Merkel, Wolfgang (2011) *Transformacija političkih sustava : uvod u teoriju i empirijsko istraživanje transformacije*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Mouffe, Chantal. (2013) *Agonistics: Thinking the World Politically*, London, Verso.
- Mudde, Cas. (2007), *Populist Radical Right Parties in Europe*, NewYork, Cambridge University Press.
- Smit, Antoni D, (1998), *Nacionalni identitet*, Biblioteka XX vek, Beograd.
- Taggart, Paul. (2002), „Populism and the Pathology of Representative Politics“, in: Mény, Y, Surel, Y. (ed.), *Democracies and the Populist Challenge*, Basingstoke, Palgrave, pp. 62–80.

SERBIAN CITIZENS' ATTITUDES TOWARD POLITICAL ELITES AND REPRESENTATIVE DEMOCRACY

ZORAN LUTOVAC

Summary Citizens' attitudes towards representative democracy and its institutions form a core of populist attitudes and preferences. This article clarifies theoretical and conceptual role that attitudes toward political elites, democracy and democratic institutions play in a broader populist phenomenon and reports citizens' perceptions of these phenomena as measured through a public opinion survey.

The results show a significant possibility for a populist momentum in respect to both citizens' dissatisfaction with democracy and their lack of trust in democratic institutions.

Keywords: populism, political elites, citizenry, Serbia, democracy, public opinion research